

Egeresi László Sándor, *A bibliai héber nyelv tankönyve* (Kréné 11), Budapest, Új Mandátum, 2009, 359 oldal, 3480 Ft.

Nehéz feladatra vállalkozott Egeresi László Sándor, amikor eltervezte, hogy tankönyvet ír a bibliai héber nyelvről. Már a könyv címéből is kiderül, hogy igen tudatos szerzőről van szó. A címben ugyanis nem szerepel a „nyelvtan” kifejezés. A szerző saját magyarázata szerint ugyanis tankönyve nem nyelvtan abban az értelemben, hogy nem közöl új nyelvészeti eredményeket, illetve nem ad új módszertant (15. o.). A tankönyv célja az, hogy régi, bevett nyelvtani ismereteket rendszerezzen, márpedig ilyen jellegű tankönyv mind ez ideig magyar nyelven nem volt elérhető.

Azzal lehetne vitatkozni (és fogunk is), hogy mennyiben tekinthető e definíció alapján megalapozottnak a műfajmegjelölés, mindenestre azzal teljes mértékben egyetértünk, hogy valós szükségletet kielégítő, hiánypótló munkáról van szó. A szerző figyelembe veszi az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit, az idegen nyelvű kurrens nyelvtanok módszereit, felhasználja a számítógépes technika legújabb vívmányait, és ügyesen él az internet adta lehetőségekkel is – egyszóval ütőképes tankönyvet írt meg.

A következőkben elsősorban a taníthatóság és az elsajátíthatóság szempontjából vizsgálom a tankönyvet.

Méltán nevezhetjük újításnak már a tankönyv felépítését is. A szerző az *Előszó*ban (15–27. o.) páratlanul precízen, emellett kiváló stílusban, élvezhetően fejti ki a célkitűzéseit és a munkamódszereit. Az *Előszó*ban többek közt azt is megfogalmazza, hogy tankönyve Biblia-centrikus (18. o.), szó szerinti citátumokon keresztül tanítja azokat a nyelvtani ismereteket, amelyek a Biblia önálló olvasásához és megértéséhez szükségesek. A Biblia-centrikusság ugyanakkor azt is magában foglalja, hogy a szerző a szókinccstanításban a Biblia leggyakrabban előforduló szavaira épít. Mindkét szempont dicsérendő, hiszen nem veszti szem elől az integráció tényezőjét. A nyelvtanulás ugyanis – és lám, máris szembekerültem a szerző műfajmegjelölésével – „csak valaminek” a szükséges és nélkülözhetetlen első állomása, abba a folyamatba kell hogy integrálód-

jék, amely végső soron a héber Biblia feldolgozását, elsajátítását tűzi ki célul.

Az *Előszó*ban megfogalmazott tankönyvírói szempontok minden részletre kiterjedő tisztázásával maga a szerző bátorít fel arra, hogy itt most két apró hiányosságra felhívjam a figyelmet. Egyrészt teljesen elfogadhatóan megindokolja, hogy miért dönt tankönyvében a kiejtésnek megfelelő átírás, az ún. *transcriptio* mellett (23. o.), ugyanakkor nem kapcsol megfélemlítési rendszert, táblázatot hozzá. Pedig szükséges lenne rögtön tisztázni, hogy mely hangzó fonémának – írásban betűnek – mi a latin betűs megfelelője, hogy ezt ne a későbbi fejezetekből kelljen kikövetkeztetnünk.

Másrészt szívesen olvasnék az *Előszó*ban arról is, hogy miért választja a szerző a lábjegyzetes megoldást a hierarchiában alsóbbrendű információk feltüntetésére és a bibliográfiai adatok megadására. Hogy pontosan mit is értek ez alatt, az szorosan összefügg a tankönyv koncepcionális felépítésével.

Nem vitás, hogy Egeresi László Sándornak igen nehéz lehetett eldöntenie, hogy a szigorúan elsajátítandó tananyag mellé még mi kerüljön be a tankönyvbe. Mivel magyar nyelven elméleti nyelvtanok sincsenek, a szerző azt a koncepciót követi, hogy a nélkülözhetetlen elméleti háttérismereteket, magyarázatokat is belefoglalja könyvébe (16. o.),¹ valamint a legfontosabb szakirodalmi tételeket is közli – részben az elhangzottak alátámasztására, részben a téma további elmélyítésének lehetőségét biztosítva. Dicséretére legyen mondván, kiváló stílusérzékkel ragadja meg az arányokat, és nem esik abba a csapdába, hogy eltévelyedjen a leíró nyelvtanok útvesztőjében – a gyakorlati célokat mindvégig szem előtt tartja.

Ugyanakkor ne feledjük, a tankönyv diákoknak íródott, és nem cél, hogy egy diák elbizonytalanodjon a számtalan lábjegyzet láttán. A jó elrendezés, a tananyag átláthatósága a könnyebb, gyorsabb tanulást segíti, márpedig a lábjegyzetek ebben akadályt képeznek, megnövelve az egyes leckék terjedelmét is, amely ugyancsak elrettentő lehet egy diák számára. Mindazonáltal egy kis tanári biztatás és magyarázat áthidalhatja ezt a problémát – ha az átláthatóbb, rendezettebb tananyagképet, tipográfiát nem is –, összhangban a tankönyv programjával, amely deklaráltnan épít is a tanári

irányító munkára (21. o.). Nyilván a lábjegyzetek alkalmazása is tudatos döntés eredménye, kár, hogy erről a szerző az *Előszó*ban nem ír.

S még mindig a tankönyv koncepciójánál maradva: az elméleti tudnivalók beépülése oly módon is jelen van, hogy a szerző önálló fejezetet szentel nekik. A *Bevezetés*ben (28–51. o.), amely az *Előszó* után következik, Egeresi László Sándor a komparatistika és a történeti nyelvészet területére tesz tájékoztató, ismertető jellegű kitekintést. Lényeglátása, valamint szakirodalmi – naprakész – tájékozottsága, tudása lenyűgöző, egyetértünk Zsengellér József meglátásával: a kutatók számára is rendkívül hasznos bibliográfiát tesz közzé.

És itt ismét meg kell álljunk egy pillanatra. A szerző bizonyára nem egyszer átgondolta, hogy egy ilyen jellegű tanulmányt (tanulmányokat) didaktikai szempontból hol szerencsésebb elhelyezni, a tankönyv elején-e, vagy esetleg a végén. Hiszen a diákok még olvasni sem tudnak héberül, nemhogy olyan tárgyi tudásuk lenne, amely elengedhetetlen ezen információk befogadásához, feldolgozásához. Gondolok itt elsősorban például az egyes nyelvtörténeti korszakok nyelvi jegyeinek bemutatására (35. o.), a szókinccsváltozások összehasonlító táblázataira² (36., 40. o.) – ezek megértése nemcsak alapvető nyelvtani tájékozottságot, hanem a héber Biblia szövegeinek olvasásában való jártasságot is igényel. Ugyanakkor az is biztos, hogy az egyes nyelvtörténeti korszakok jellemzése nem nélkülözheti a nyelvi adatok bemutatását, így valóban nem lenne helyénvaló kihagyni pusztán azért, mert még a „levegőben lóg” és átláthatatlan, érthetetlen a diákok számára.³ Mindent összevetve: a *Bevezetesként* megjelenő tanulmány(ok) mögötti didaktikai megfontolás valószínűleg az lehetett, hogy a diákok általános benyomást alakítsanak ki a héber nyelvről, még mielőtt hozzákezdene a tanulásához.⁴

A tankönyvben a bevezető teoretikus részt már ténylegesen a tananyag követi, az 1. fejezet, amely *A héber írás és olvasás* címet viseli (53–97. o.). A szerző – az alapkoncepcióhoz híven – egy rövid áttekintéssel nyit az alefbét kialakulásáról (53–57. o.), amelyet a különböző korszakokból származó nyugati sémi nyelvelekből rekonstruált betűk összehasonlító táblázatával zár. Köszönet érte, hogy

azonmód szemléletessé teszi az elméleti ismereteket! Továbbá: köszönet – de főként minden elismerés – Egeresi László Sándornak a tankönyv egyik legsikerültebb részéért: a héber betűk tanításáért!

Amikor azt mondom, hogy didaktikai szempontból talán ez az egyik legkidolgozottabb része a könyvnek, akkor nemcsak a párfját ritkító számítógépes ábrákra gondolok, amelyek oly érzékletesen mutatják be a betűk megrajzolását fázisról-fázisra, a helyes vonalvezetést nyilacsakkal egyértelműsítve, hogy tanári segítség szinte nem is kell az elsajátításukhoz! S még csak nem is a hozzájuk kapcsolódó verbális kifejtésre célzok, amely egyébként még szóban is komoly kihívás a tanárnak, amikor a táblára rajzol, nem hogy írásban. Hanem az egész fejezetre, összességében – és ezen nem változtat az sem, hogy egy-két ponton minimális bővítést tartanék szükségesnek, ha már ilyen precíz és teljességre törekvő a téma megjelenítése (lásd alább).

A betűk csoportosítása, a táblázatos kategorizációk, a lehetséges leggyakoribb hibák megelőzésére fordított figyelem,⁵ a héber és latin nyelvű *terminus technicusok* bevezetése, a definíciók, a mnemotechnikai segítségek hozzárendelése, a mássalhangzós és magánhangzós egységet lezáró *Gyakorlatok* (72–74., 85–86., 96–97. o.) együttesen kiváló színvonalat nyújtanak, és garantálják a tárgyi tudnivalók biztos begyakoroltatását.

S ha lehet még fokozni a dicséretet: külön csemege a gyakorlatok végén feladott humoros találós kérdés, rejtvény egy-egy betűvel kapcsolatban (74. és 86. o.).⁶

Ebben a fejezetben értesülünk arról is, hogy a szerző által képviselt kiejtés – a protestáns teológiák kiejtésbeli elvét tükrözve – némileg eltér a tudományegyetemnek a szefárdi hagyományt követő rendszerétől. Ez már a fonetikai átírásból is nyilvánvalóvá válik,⁷ de a szerző tételesen is bemutatja az eltérő ejtési hagyományokat (71. o.). További, feltehetőleg intézményes különbséget tükröz a „gádól” elnevezés a *hólem* esetében, a szerző ugyanis csak a *mater lectionisszal* rendelkező, eredetileg „” csoportba tartozó magánhangzók elnevezésénél tünteti föl a „gádól” jelzőt (79. o.), míg az egyetemi oktatásban – analógiás alapon – a *mater lectionisszal* megjelenő hosszú „ó” betűt is *hólem gádólnak* hívjuk.⁸

Nem az intézményes tradíció különbségéről van szó azonban, hanem inkább egyéni ízlésről, a hangsúlyviszonyok egyéni meghatározásáról a következő esetekben. Ahogyan fent már utaltam rá, én néhány kiegészítő megjegyzést fűznék bizonyos nyelvi jelenségekhez – azzal együtt, hogy pontosan látom a szerző szándékát és indítékait a „mulasztásban”.

S hogy mire is gondolok? Egeresi László Sándor az írás-olvasás fejezetben betűkről, azok leírásáról és felolvasásáról (azaz kiejtésükről), tehát hangokról és fonetikai jellemzőikről is ír. Viszont külön fejezetet is szentel ez utóbbi témának, *Hangtan* címmel (99–111. o.). Ez óhatatlanul együtt jár bizonyos átfedésekkel,⁹ de némi következtelenség tapasztalható e téren. Bizonyos fogalmakat ugyanis, amelyeket kellene, nem említ meg a szerző az első fejezetben, hiszen úgymint sor kerül majd rájuk a *Hangtanban*. Így például nem ismerteti a torokhangokkal kapcsolatos hangtani sajátosságokat a torokhangok csoportjának bemutatásakor (69. o.), noha – pusztán már a kategória felállítása okán is – nem lehet ezt a hangtani osztályt (még a nevüket sem) a jellemző fonetikai tulajdonságaiktól függetlenül bevezetni.¹⁰ Ezzel összefüggésben: hiányolom azt is, hogy a *s^owa compositumok* leírásakor (82. o.) nincsen megjelölve az a fonetikai helyzet, ahol előfordulhatnak. Továbbá a *dagés lenevel* (71. o.) összefüggésben is elmaradhatatlan egy nagyon fontos tananyag: a szótagok, illetve a szótagolás kérdésköre (106–107. o.).¹¹ Úgy vélem tehát, hogyha belevágunk az olvasás-írás részben fonetikai jellemzésekbe, akkor ezeket a hangtani tudnivalókat is indokoltabb lenne módszertanilag megelőlegezni – mint ahogy számos más hangtani sajátosság esetében ez meg is történik¹² –, hogy aztán majd a tényleges fonetikai fejezetben differenciáltabban lehessen újra elővenni őket.

További, nem az egész fejezet koncepcióját érintő, kevésbé fontos, megfogalmazásbeli módosító javaslataim: a 80. oldalon a *qámece hátúf*ról szóló bekezdésben a 2. pontnál bemutatott „kivételek”-felsorolásnál szerencsésebbnek tartanám, ha nem egy példát, hanem magát a jelenséget hozná fel a szerző, mint amit nem érint a szabály. Nevezetesen, ha a határozott névelő magánhangzója nyúlik kompenzálólaga *qámeccé*, az ter-

mészetesen hosszú hangnak minősül, tehát nem lehet *qámece hátúf*. És ugyanitt: talán nem szándékosan szerepel a *qámece hátúf* elnevezés a **qull* típusú szegoláták *pluralisa* kapcsán, ahol is a szegoláták többes számú magánhangzóképletének megfelelően az első hangzó: félhangzó, amely az eredeti „u”-ból vagy hangsúlyos „ó”-ból a megváltozott fonetikai helyzet és hangsúlyviszonyok következtében csakis rövid „o”-val színeződhet: azaz csakis *hatéf qámece* lehet. Ezzel összefüggésben a *Gyakorlatokban* a *qámece hátúf* kiejtését-olvasását is intenzívebben gyakoroltatnám.

A következő, 2. fejezetnek, amely tehát a *Hangtan*, külön is kiemelném a mássalhangzó-csoportosításról (100. o.) és a mássalhangzó-változásokról szóló bekezdéseit (100–101. o.), mert gyakorlati nyelvtanban ilyen világosan, precízen leírva-megmagyarázva még nem láttam a kérdést, noha – ahogy Egeresi László Sándor kiválóan felismeri – nagyon is gyakorlati nyelvtanba valók. A mássalhangzók sajátosságait is immár aprólékosan megismerhetjük,¹³ és örvendetes, hogy alfejezetek keretében szól a szerző a szótagokról (106–107. o.),¹⁴ a hangsúlyról (108. o.) és az értelmi szünetről, a *pausáról* (109. o.), amely már önmagában is jelzésértékű a jelentőségüket illetően.

A fejezetre vonatkozó, két aprócska javaslatom: a *hólemet* érintő hangváltakozásoknál (104. o.) érdemes lenne a *qibbúccá* változás kritériumaként azt is megjegyezni, hogy csakis kettőzött konzonáns előtt megy végbe (a *tó* ugyanis, amelyben a hangsúlytalan „u” hang állt, *gemináta*, s az eredeti *qibbúc* az eredeti *tó* esetén tér vissza). Valamint a 108. oldalon egy megszorítást vélek szükségesnek, a *wáw-consecutivomus* perfectum ugyanis nem minden személyben lesz *mílra*, azaz *ultimahangsúlyos* (nem számítva természetesen az eredetileg is véghangsúlyos perfectum alakokat).

A hangtani egység *Gyakorlatokkal* zárul (110–111. o.), amely ismét a szerző találékonyságát, fantáziáját, s nem utolsósorban pedagógiai képességeit dicséri.¹⁵

A 3. fejezet a tankönyvben az *Alaktan* (113–177. o.), melynek vizsgálódási körébe a névmások, a névszók és a partikulák tartoznak. Az igékkel kapcsolatos tudnivalókat tehát a szerző nem tekint a morfológia vizsgálódási körébe

tartozónak. Ez azonban nem feltételezi azt, hogy az igeragozást a szerző kizárólag a szintaxis kontextusába emelné. Inkább annak a demonstrálása, hogy az igeragozás, az igei rész önálló fejezetet érdemel (vö. *IV. fejezet: Az igeragozás*, 179–299. o.) mint a héber nyelvtan egy meghatározó rétege, s mint amelyet nem lehet a mondatban való megjelenése nélkül tárgyalni.

A fejezet legkiemelkedőbb részei közt elsőként ismét a szakirodalmi háttérrel jelölém meg, amelyre folyamatos utalás történik; Egeresi László Sándor éppolyan járatos a morfémaokról publikált irodalomban, mint amilyen tájékozott a lexémákkal kapcsolatos legújabb tudományos kutatások terén.¹⁶

További erény magának a fejezetnek a felépítése is – és az előzőkhez képest itt komoly változás figyelhető meg –, hiszen a szavak megjelenésével lehetőség nyílik a szókincs fejlesztésére, amelyet nagyszerűen ki is használ a szerző. Az alfejezetek végén a *Gyakorlatok* előtt-után így immár a tanulandó szavak egybegyűjtésével (lásd *Szavak* – 124., 144., 150., 157. o.), valamint az aktuális alfejezetben már előforduló, bibliai citátumok közül válogatott memoriterek segítségével (lásd *Megtanulandó héberül* – 144., 150., 157. o.) bővíti fokozatosan a diákok szókészletét, tökéletesíti nyelvi kompetenciájukat. Nagyfokú segítség lehet a szótanulásban az a fajta osztályozás is, amely a viszonyított jelentésre épít: az antonimákkal, vagyis az ellentétes jelentéssel bíró szópárok jegyzékével¹⁷ egészen biztosan célját éri a szerző (vö. 145. o.).

És ismét csak dicsérendők a történeti jellegű, diakrón magyarázatok – már szinte egészen megszokhattuk a tankönyvben a jelenlétüket –, amelyek fontos „szinkrón” nyelvi jelenségek lát-szólagos motiválatlanságára, rendhagyó voltára adnak logikus választ. Ilyen többek közt *A névszók* című alfejezetben a szegoláták kialakulásának az ismertetése (137–138. o.) – és e történeti tények birtokában könnyebben elsajátítható maga a paradigma is.

De egyéb névszók megtanulásában is elemi segédletet nyújt a feltételezett-rekonstruált eredeti szótó megadása, s a szabályos hangváltozásokon keresztül a „szinkrón” állapotra kialakult tövvarián-sok levezetése. Például azon *deverbális* *nomenek*, amelyeknek eredeti gyenge

igetöve és az abból kikövetkeztetett, diftongust tartalmazó névszói származék-öve is fel van tüntetve, szintén sokkal érthetőbbé és – ennek köszönhetően – gyorsabban, pontosabban megtanulhatóvá válnak a diákok számára (lásd ם״ע és ן״ע és ן״ע igéből származó főnevek, 139. o.). Egyértelmű tehát, hogy Egeresi László Sándor a nyelvtanában a történeti indoklásokat is a tanulás szolgálatába állítja.

Am félreértés ne essék: amit én most tömören megfogalmaztam az adott névszói csoportok diakrón szemléletű bemutatását modellezve, azt a szerző a tankönyvben a rá jellemző logikus kifejtéssel, hosszasan világítja meg, példák felvonultatásával illusztrálva. S a példái egytől-egyig a héber Bibliából valók.

És itt ragadom meg a lehetőséget, hogy rátérjek a tankönyv – minden bizonnyal – sokunk szívét melengető párhuzamos magyar nyelvi példatárára és a bibliai héber ihlette magyar nyelvi reflexiók jelentőségére.

A lexikális területtel elérkeztünk ugyanis ahhoz a ponthoz, ahol a legtöbb párhuzamos vonás mutatható ki anyanyelvünk és a bibliai héber között, s a szerző egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy ne hívna fel a figyelmünket erre. Ezzel pedig nemcsak tanít, hanem motiváltta is tesz. Talán nem kell hangsúlyoznom, hogy milyen többletet jelent pedagógiai szempontból, ha nem idegen nyelvvél való kapcsolódási pontokat olvasunk a héber nyelvtanban, hanem az ókori nyelv anyanyelvünkkel való érintkezési felületeiről tájékozódhatunk. A szlengpárhuzam pedig egyenesen telitalálat, hiszen elsődlegesen annak a nyelvhasználói rétegnek íródott a tankönyv, amely leginkább él ezzel a nyelv-változattal.

Többek között megtudhatják azt is a diákok, hogy közvetlenül a jiddisből került a magyar szlengbe a héber eredetiből a *pónem*, a *haver* (130. o., 42. jegyzet), az *éceszgéber* (150. o., 73. jegyzet) és a *mázli* szavunk (137. o., 53. jegyzet) – ez utóbbi etimológiája egyébként szorosan kapcsolódik a héber szegoláták tövének kérdéséhez.

Még néhány jelenséget hadd emeljek ki az *Alaktamból*, amely különösen elnyerte a tetszésemet. Jó látni például – gyakorlati nyelvtanban kiváltképp – a vonatkozó névmás prepozíciós összetételeinek a lajstromát, jelentés-hozzárende-

léssel (119. o.), az enklitikus prepozíciós egy szótagú infinitívusok vokalizációjának a bemutatását (162. o.), továbbá a számnévi csoport nagyon részletes és logikus kidolgozását *A névszók* alfejezetben (2.4§: 150–157. o.). S még mindig a számneveknél maradva: kimagasló a lecke végén található *Gyakorlatok* 6. feladata (157. o.), amely a sorszámnevek felismerését célozza, de egyúttal feltételezi-gyakoroltatja az értelmes olvasást, valamint fejleszti azt a készséget is, hogy amely szót beazonosítsunk, ahhoz automatikusan társítsuk a már megtanult jelentést. A későbbi bibliaolvasási rutin megalapozása tehát már most elkezdődik.

A Partikulák alfejezet (158–177. o.) szintén nagyon szépen felépített, és a tanár számára is informatív jelleggel bír az egyes kötőszavak, határozószavak *frekvenciájának*, azaz a héber Biblia-beli előfordulási gyakoriságuknak a megadása.¹⁸ Végül kiemelendő, hogy e fejezetben is következetesen fel vannak tüntetve az egyes nyelvészeti fogalmak héber műszavai.

Sajnos azonban nem hagyhatjuk szó nélkül a sajtóhibákat, amelyek egyértelműen nyomdatechnikai okokkal magyarázhatók, és nyilván a szerző volt leginkább lesújtva, mikor először átlapozta a nyomdából frissen kikerült könyvet.

A 124. oldalon lévő 1. gyakorlatot pl. nem is igen lehet megoldani, hiszen a határozott névelő magánhangzója torokhang előtt nagyban függ annak vokálisától, ahogyan azt a 123. oldalon lévő elméleti kifejtésből és a példákból szépen megtanulhatja a diák.

Nagyon zavaró az is, ha *dages lene* szerepel ott, ahol nem kéne (pl. a 137. oldalon, a ך״ן ן T/2. nőnemű szuffixumos alakjában; vagy a kötőszó utáni spirantizáció figyelmen kívül hagyásával, mint a 168. és 170. oldalon a ך״ן/ך״ן/ך״ן/ך״ן főneveket), vagy esetleg *dages forte* (pl. a 151. oldalon, a ך״ן constructusában, vagy a 161. oldalon a ך״ן „ragozási”¹⁹ táblázatában, E/1. esetén; illetve szintén a ך״ן prepozícióban a 166. oldalon, kétszer is), de az is problematikus, ha épp ellenkezőleg: nincs *dages forte* ott, ahol pedig lennie kéne (mint pl. 164. oldalon, a ך״ן-paradigmában, E/2. nn.-ben). Az ך״ן ך״ן írásmódja is nagy változatosságot mutat... (vö. pl. 165., 167. o., s helyesen: pl. 119., 177. o.).

Persze tanári kontrollal mindez korrigálható, de a helyes szóképnek, hogy

tudniillik mi vésődik, rögzül a diák agyában, óriási a jelentősége, így az ideális az lenne, ha egyáltalán nem lenne sajtóhiba a héber szavakban, ha tehát még a lehetőségét sem adnánk meg annak, hogy a tanári „közbelépés” előtt bármi is hibásan rögzüljön! S ez még inkább igaz azokra az esetekre, amelyek feltűnés nélkül, a sajtóhiba eshetőségét nem is sejtetve kerültek bele egy-egy paradigmába.

Sajnálattal ilyen a 138. oldalon, mindhárom típusú, többes számban „ragozott”, hímnemű szegolátának a T/1. személyű alakja, amelyek helyesen: מְלֻכָּיִם /מְלֻכֵי שָׁמַיִם/קְפָּרִיִּים, valamint מְלֻכָּה pluralis absolutusa (146–147. o.), amely helyesen: מְלֻכּוֹת (a מְלֻכּוֹת/מְלֻכּוֹת a constructusi forma). Valamint: a leckéhez kapcsolódó, a 306. oldalon lévő táblázat לפְּנֵי- paradigmájában a súlyos szuffixumos alakok, ezek helyesen: לְפָנֶיךָ/לְפָנֶיהֶם, továbbá ugyanott, ugyanezen alak az עַד esetében, amelynek korrekt formája: עַדֶיךָ.

Sajnos, általánosságban is elmondható, hogy a pontozás, vagyis a magánhangzó-állomány nagyon halovány lett, néhol alig olvashatóak a héber vokálisok, de maguk a mássalhangzók is kisméretűek a táblázatokban. Javaslom, hogy a 2. kiadásban a táblázatokban a héber szavak nagyobb karakterekkel jelenjenek meg.

További, koncepcionális jellegű megjegyzésem: a határozott névelőt kellett volna a fejezet elejére tenni. Nemcsak azért, mert a tankönyv a fonémák felől halad a magasabb nyelvi szintek felé, s ilyen értelemben (morfológiailag, szófajtanilag) a névelő alacsonyabb szinten áll a névmásoknál (még ha történetileg mutató névmási funkcióval is bír), hanem azért, mert a névmások-leckénél már lépten-nyomon „belebotlunk” a névelőbe, anélkül hogy szisztematikusan tudnánk, hogy mi az (vö. 116., 119. o.).

S engedték meg még néhány kevésbé fontos, szubjektív ízlést tükröző (kritikai) észrevétel a fejezet kapcsán.

A magázás kérdésében én bátrabban foglalnék állást (vö. 115. o.), a bibliai héberben véleményem szerint igenis van magázás, konkrét formulákkal, nagyon konkrétan körülhatárolható szerkezetű sajátosságokkal (nota bene, a magyar magázás is E/3-as ragozási séma szerint működik, és a meglévő magázó megszólítások nálunk is grammatikalizálódott, illetve szerkezetből önállósodott formulák). S ha már a grammatikalizációnál

tartunk: jó volna a határozatlan névmások lexikális vagy eredeti jelentését is megadni a 120. oldalon, igen hasznos ugyanis, ha a diák szembesül azzal, hogy mely jelentéssel bíró szavak alkalmasak az adott, grammatikai jelentés felvételére. Továbbá: jó volna az enklitikus prepozíciók kapcsolódását a torokhanggal kezdődő, határozott névelős főneveken is bemutatni a 123. o. *Megjegyzéseiben*; valamint jó volna még jobban hangsúlyozni a *pluralis masculinum* főnevek birtokos „ragozásának” a realizációját (vö. pl. 135., 138. o.), nevezetesen, hogy az aktív „ragozás” során a *pluralis absolutus* tőt látjuk el birtokos szuffixumokkal, a *pluralis constructus* tő csak a súlyos szuffixumok esetén (T/2. és 3. sz.) jelentkezik. S végül: szerencsés lenne a **qtl* típusú szegolátáknál egyértelműbben jelezni, hogy a kezdő *céré* karakterisztikus e csoportban, tehát nincs összefüggésben az első radikális minőségével (137. o.).

A soron következő 4. fejezet, ahogyan már korábban szó esett róla, az igéket átfogó rész, amely a terjedelméből is láthatóan (összesen 120 oldal) igen fontos komponensét képezi a tankönyvnek, ahogyan magának a héber grammatikának is.

Az *Igeragozás* című fejezet felépítése a következő.

A 179.-től a 201. oldalig tart a *Szerkezeti tudnivalók* alfejezet, amelyben Egeresi László Sándor egyfajta propeudeutikaként az igéket érintő elméleti kérdéseket tárgyalja: a héber gyök kérdését, az egyes igetörzsek morfematikus és szemantikai jellemzőit, az aspektusok problematikáját, az igei paradigmákat, az igecsoportok לְפָנֶיךָ mintai ge általi felosztását, az igealakok meghatározásának állomásait, az igéknek a héber Bibliában, vagyis a szövegkörnyezetben megvalósuló-aktualizálódó formáit stb.

Ezt követi az *Erős igék* alfejezet (202–223. o.), amelyben az ún. erős igék ragozását mutatja be a szerző, aktívot és statívot – általa „intranszítív”-nak nevezett²⁰ *mediae cérelqátél* és *mediae hólem/qától* csoportot – egyaránt, minden aspektusban, minden képzett alakban, valamennyi igetörzsben, tárgyi szuffixumok nélkül és tárgyi szuffixumokkal. Annak ellenére, hogy a tankönyv végén, a *Függelékben* teljes egészében megtalálhatóak a különböző igecsoportokhoz tartozó ragozási táblázatok (vö. 309–318. o.), a szerző itt még komplett pa-

radigmákat ad meg, részletes magarázatok kíséretében, hogy jól megalapozza azokat az alaktani ismereteket, amelyek elengedhetetlenek a nem pusztán erős radikálisból álló igék ragozásának a megértéséhez-megtanulásához. Mostantól új elemekkel is bővülnek az alfejezetek: a *Megtanulandó igék* táblázataival, amelyekben az igék főnévi származékaikkal együtt szerepelnek, és előfordulási gyakoriságuk is jelezve van, valamint az igen kreatív feladatsorokat magában foglaló, korábbiakhoz képest testesebb *Gyakorlatokkal*. De tovább folytatódnak a már ismert rovatok is: a legfontosabb héber szavak és a héber Bibliából vett hosszabb-rövidebb szövegrészletek elsajátítását célzó részek – bár természetesen a tananyagban szereplő ige típusokhoz igazítva.

Wilhelm Gesenius klasszikus felosztását követve (vö. 199. o.) a következő alfejezet *A gutturális igék ragozása* címet viseli (*verba gutturalia*, 224–237. o.). Hogy a szerző elkerülje a lehetséges félreértéseket, ismét tisztázza, hogy az a bizonyos öt ige, amely א-*fel* kezdődik, és rendhagyóan viselkedik (אבד/אכל/אמר/אבה/אפה/אבה), illetve א-*l* és א-*h* csoport nem tartozik ide. Persze kérdés, hogy kell-e erőltetni a Gesenius-féle osztályozást, hiszen láthatjuk, hogy némiképp magyarázatra szorul, de Egeresi László Sándor rendszerező elme, és emellett fontosnak érzi, hogy tankönyve a nyelvészeti tradícióban helyezkedjen el.

Ettől a csoporttól kezdődően már nem találunk teljes ragozási táblákat a leckékben, az erős igékkel összevetve csak a legfontosabb eltérésekre, jellegzetességekre mutat rá a szerző. Nem csekély teljesítmény, hogy mind a *primae*, mind a *mediae*, mind a *tertia*e gutturális csoporton belül kb. 20-20 ige gyűjt össze mint megtanulandó, a Bibliái szókincs szerves részét képező lexémát, és ugyancsak minden elismerésünk azokért a citátumokért, amelyekben ezen igék előfordulnak, épp az adott lecke nyelvtani szintjének megfelelő nehézségű mondatokba ágyazva.

Gesenius szellemi örökségét tükrözve, *A gyenge igék ragozása* következik a tankönyvben (238–292. o.), amely nagyon sok ige típust foglal magában: a már említett, sajátos pozíciójú laringálisokkal rendelkező igéktől kezdve a אִי/ע/יִ/יִ/יִ stb. igéken át egészen a többszörösen gyenge igékig (pl. ידה/נשא/יצא stb.).

Láthatjuk, hogy az alfejezet kereteként is működő, „tekintélyalapú”²¹ morfofonetikai beosztás: az egyes igecsoportokat összefogó tágabb osztálymegjelölés itt is kissé dőcögős. És bár az is lényeges, hogy az igecsoportok ragozásának a tanításában helyet kapjon a nehézség szempontja, Gesenius gyökmássalhangzó-sorrenden alapuló beosztását követve a nehézségfaktor már-már irrelevánssá válik.

Az igéknél található *Gyakorlatok* – s konkrétan a jelen alfejezetben lévők is – nemcsak azért különböznek a korábbi nagy fejezetek gyakorló példáitól, mert több feladatot fognak át, hanem sokrétűségük-fordulatosságuk tekintetében is. A szerző kézzelfoghatóan a változottságra törekszik,²² miközben állandó feladattípusokat is alkalmaz. Ezzel kiszámítható, ugyanakkor az érdeklődést is fenntartó színvonalat biztosít.

Az állandó típusfeladatok közül külön kiemelném a kiegészítéses feladatsort, mint valami egészen egyedi, a klasszikus gyakorlati nyelvtanokban nem található variánst, amely aktív tevékenységre készítet, és ezzel az élő nyelvek tanításának módszertanát tükrözi. Hogy mi is ez tulajdonképpen? A szerző hoz egy bibliai részletet, de úgy, hogy közben kihagyja egy szavát, amelyet zárójelben, magyarul tüntet fel, az eredeti szóalaknak megfelelően.²³ Ahhoz tehát, hogy a feladatot meg lehessen oldani, először is meg kell találni az adott igét (magyarról héberre váltás), majd az adekvát formában (aspektusban, számban-személyben-nemben) kell képezni (azaz mozgósítani kell az elméleti, „táblázatos” tudást, méghozzá számos ponton). És mindennek a végén még az egész részletet le is kell fordítani magyarrá. Csak egy feladattípus a sok közül, és mégis milyen összetett, hányféle műveletet igényel!

Az igéket tárgyaló fejezet *A többszörösen rendhagyó ragozású igékkel* zárul (293–299. o.). Ebben főként olyan igecsoportokat tár elénk a szerző, amelyek a םֿ, illetve a ףֿ természet mellett egyéb gyenge sajtással vagy egyéb „rendhagyó” konzonánssal rendelkeznek (pl. םֿֿֿ + *mediae gutturális*; ףֿֿֿ + םֿֿֿ stb.). Azért szűkítheti le ezekre a csoportokra a kört, mert, ahogy jeleztem, néhány többszörösen gyenge igét már az előző alfejezetben bemutatott.

A memoriter a Bibliából immáron 5 vers (konkrétan 1Móz 1:1–5, a 299. oldalon), összhangban azzal, ahogyan a

Gyakorlatokban lefordítandó, összefüggő bibliai szövegrészlet terjedelme is fokozatosan növekszik – itt már 7 versnyi szöveget kell a diákoknak átültetniük magyarrá (1Móz. 1:1–7, a 297. oldalon). Megemlítendő még egy szellemes feladvány a lecke végéről, amelyben a szerző heurisztikus módon kérdez rá igei jelenségekre: ha a különböző oszlopokban található rokon értelmű igéket összepárosítjuk, helyes megfejtés esetén egy םֿֿֿ ףֿֿֿ-ot kapunk (298. o.). Ez a fejtörő is arról tanúskodik: lehet egy ókori nyelvet is könnyedén, játékosan tanítani-tanulni.

A tankönyvben található szemléltető eszközök, tanulási segédletek kapcsán szoltam már a táblázatos megoldásokról és az ábrákról (ez utóbbira példa az igeragozási résznél a *Héber igeragozás rendszere*, illetve annak a mintáigekkel történő ábrázolása is, a *Függelékben*, a 307–308. oldalon), nem szoltam ugyanakkor a különböző színek alkalmazásáról. A színekkel történő kiemelés segítségével jelent például a gyökök és az affixumok közti különbségtételben, az affixumok minőségének meghatározásában, de érzékletessé teszi az igék előfordulási gyakoriságát is. A szerző mindvégig magabiztosan használja a színek általi illusztrálás segédeszközét.

A szerző szakirodalmi tájékozottsága, ahogyan a tankönyv valamennyi fejezetében, az igéket tárgyaló fejezetben is elsőrangú. S itt most megint muszáj egy kicsit elidőznünk, hiszen a *piél* igetörzs utóbbi évtizedekben módosult szemantikai kategorizációja okán a szerző az óhéber nyelvtanárokat szólítja meg. Ernst Jeni 1968-as könyvére hivatkozik ugyanis (185. o.),²⁴ mint az első olyan tudományos munkára, amelyben az adott igetörzs faktitív-rezultatív jelentésüként definiálódik. Ezt a megközelítést azonban a „honi héberoktatásban” a mai napig nem látja viszont, bár ahogyan következtetni lehet rá, elsősorban a publikált irodalmat érti alatta.²⁵ Ez minden bizonnyal igaz, de az ok az lehet, hogy az oktatási gyakorlatban evidenciaként kezeljük a faktitív és rezultatív akcióminőséget²⁶ mint az igetörzs alapvető szemantikai-funkcionális meghatározottságát, jellemző igenemét.²⁷

S még néhány pozitív megfigyelés a fejezettel összefüggésben: fontosak, hasznosak a szokásostól eltérő csoportosítások (pl. az átfedések az םֿֿֿ és ףֿֿֿ csoport között, a 272. oldalon; םֿֿֿ igék

apokopált alakjainak az együttes bemutatása a 283. oldalon), a történeti jellegű levezetések (pl. az ףֿֿֿ igeragozás megértéséhez, a 263–265. oldalon), a feltételezett passzív *qal* alakok feltüntetése (pl. םֿֿֿ 246. o.; ףֿֿֿ 253. o., 95. jegyzet), egyáltalán: a *qal* passzív igetörzs magától értetődő használata, a statisztikai és konkordancia-szempontú kitekintések (pl. 216–218. o., 58–63. jegyzet), a pontos locusok megadása a rendhagyó realizációk esetén (pl. a םֿֿֿ *qalban*: 232. o., 71. jegyzet). S végül, de nem utolsósorban nem hagyhatom dicsérő szavak nélkül a bibliai citátumok és memoriterek körültekintő kiválasztását sem. A szerző rendkívüli gondot fordít arra, hogy a *Tanakh* különböző részeiből, különböző korszakaiból és eltérő műfajú könyveiből egyaránt szemezgesse, hogy valóban bevezessen a teljes héber Biblia szöveggyűjteményébe. Továbbá olyan, liturgiai, vallási szempontból jelentős, ismertebb részt tartalmazó vagy aforizmaszerű, a mondanivalója szempontjából releváns memoriterek ad fel a diákoknak, amelyekben ők maguk is kedvüket lelik.

De sajnos, ismételtelen lehangolók a sajtóhibák: a *patah furtivum* szinte csak a *Táblázatos* paradigmában jelenik meg hiánytalanul (312. o.), a fejezetünkben nagyon sok esetben elmarad (vö. pl. 236. o.). A feleslegesen kitett mellékjelek szintén egy-egy paradigma tanulását nehezítik meg (pl. *s^owa* a םֿֿֿ *qal*, perf. E/2. nn. igealaknál a 288. oldalon), de néhol éppen a mellékjelek mellőzése jelenti a nehézséget, pl. a pauszális alakok használatakor (vö. *Gyakorlatok*). Ez utóbbi olyan sokszor fordul elő – nyilvánvalóan azért, mert a szerző nem akarja terhelni a héber Biblia olvasásában még nemigen járatos hallgatókat a masszorétikus mellékjelekkel –, hogy azt javaslom, a következő kiadásban legalább a pauszával járók legyenek jelezve, hogy a szabályoshoz képest eltérő vokalizációjú igealak képe a mellékjellel együtt rögzüljön.²⁸ További zavaró tényező, hogy a rekonstruált/feltételezett alakokat jelző csillag kissé következtlenül hol a szavak jobb (pl. 251. o.), hol a bal oldalán (pl. 214. o.) jelenik meg, kétségkívül azon technikai nehézség következtében, amely a latin betűs környezetbe ágyazott héber karakterek irányváltásaiból adódik. Nem technikai jellegű azonban az a követke-

zetlenség, amely az igei affixumok magyarítása terén mutatkozik: ugyanazon prefixumok és szuffixumok elnevezései ugyanis az előrag és előképző, valamint a végrag, az utórag és az utóképző közt ingadoznak. Mivel a nyelvészeti műszavak magyarítása a tankönyvben elvi természetű, érdemes lenne elköteleződni az igeragozói affixumok *képző*, illetve az igeragozói affixumainak *rag* elnevezése mellett. Ugyanígy fontos, hogy a tárgyi szuffixumokat konzekvensen néven nevezzük, ne pusztán „rag”-ként (pl. 252. o.; 245. o., 85. jegyzet), „igei szuffixumként”²⁹ (vö. pl. 219–220. o.), esetleg „szuffixum”-ként (235. o., 1. megjegyzés) realizálódjanak. Ha magyarul akarjuk használni, akkor az előbbieket fényében ez is lehet *tárgyi rag*.

A bőséges és mélyreható igeragozási fejezet után a *Függelékkel* folytatódik a tankönyv, amely *A főnevek csoportosítása* (301–305. o.), a *Táblázatok* (306–318. o.), *A sémi nyelvek felosztása* (319–325. o.), valamint a *Szókincsépítés* (326–340. o.) alfejezeteket foglalja magában. Ez utóbbit szeretném most méltatni.

A szerző tehát *Szókincsépítés* címszó alatt új csoportosításban még egyszer összefoglalja a héber Biblia szókészletét, a leckékben már előfordult lexémákat az eddig még nem tanított, új szavakkal egyetemben. A „blokkokban” a tulajdonnevek mellett a „bibliai fontosságot tükröző” (vö. 326. o.) sorrendben Isten, majd a teremtett világ fogalomkörébe tartozó kifejezések szerepelnek. Szemléltetésképpen: az „ember”-rel összefüggésben szuverén csoportot alkotnak a *Testrészek és a test működése* tárgykörében fellelhető névszók (330. o.) és igeik (331. o.), de a *Lélek és a lélek működése* is autonóm kategória, szintén szófaj szerinti bontásban (332–333. o.). A *Bibliai állatnevek* (335. o.) és a *Bibliai növénynevek* (336–337. o.) szöszedetekben az egyértelmű megfeleltetésre törekvő fogalmi rendszer emelendő ki. S végül a *Héber idiómák* című összefoglaló táblázat (338–340. o.) nemcsak a héber Biblia olvasásához nélkülözhetetlen segítség, hanem jól hasznosítható a bibliafordítás-elméleti és -gyakorlati kutatásokhoz is. Természetesen a szerző a szavak, kifejezések, szöszervezetek összegyűjtésekor sem feledkezik el a bibliai előfordulások feltüntetéséről, a statisztikákról, valamint a vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokról.

A tankönyvben az utolsó előtti, 5. fejezet a *Szakirodalom ajánló* (341–346. o.). Mivel erre utaltam már, csupán didaktikai szempontból szeretném árnyalni a fejezetről alkotott képet. Az itt látható szakirodalmi csoportosítás kiváló fogódzót nyújt a diákok számára, hiszen külön-külön kutathatnak a *Nyelvtanok* (341–343. o.), a *Szótárak, kézikönyvek* (343–345. o.), *Konkordanciák* (346. o.) és *Bibliográfiai kutatások* (346. o.) tételei közt. A szerző valamennyi tételhez néhány szavas jellemzést is ír, amelyben az adott mű írójáról, történetéről és elérhetőségéről is szó esik, s ez szintén nagy segítség a diákoknak. A jellemzések ugyanakkor a szerző személyes hangú észrevételeit, személyes tapasztalatait is tartalmazzák, ha kell – amellyel persze nyíltan befolyásolja a diákokat-olvasókat (pro és kontra egyaránt), de ez a befolyásolás, a személyes meggyőződésnek a továbbadása szerves részét képezi a tanári munkának, a tanári attitűdnek, s tudjuk, hiszen lépten-nyomon kiviláglik a tankönyv soraiból: Egeresi László Sándor ízig-vérig tanár.

A tankönyv a *Héber-magyar szójegyzékkel* zárul (347–359. o.), *alefbétsor* rendben, egyéb szófajok és igeik dichotómiája mentén. Néhol ugyan lemarad a jellemző leggyakoribb igeragozói előfordulás feltüntetése (pl. a כחה esetén a hífil, vö. 356. o.; a מהר és מהן esetén a piél, vö. 356. o.), összességében azonban nagyon jól forgatható a kizsótár, amely hagyományos, méltó befejezése egy gyakorlati nyelvtannak.

És ezzel az explicit *nyelvtan* megjelöléssel magam is a befejezéséhez értem *A bibliai héber nyelv tankönyve* alapos bemutatásának. Talán sikerült érzékeltetnem, mennyire *nyelvtan* ez a tankönyv, és mégis: mennyire *tanönyv* ez a nyelvtan – a két fogalom szorosan összefonódik a műfaj meghatározásában. És talán sikerült azt is érzékeltetnem, hogy milyen nagy kihívásnak tett eleget a szerző – kiválóan; mert kiemelkedő színvonalú ez a nyelvtankönyv – minden kritikai észrevételem ellenére, amelyek egy következő, javított kiadás esetén remélhetőleg mérlegelés tárgyát képezik majd.

Koltai Kornélia

Lapzárta után érkezett a hír, hogy a kötetnek időközben megjelent a javított 2. kiadása: Egeresi László Sándor, *A bibliai héber nyelv*

tanönyve, Budapest, Bibliophilia Kft, 2010, 353 oldal, 3480 Ft.

- 1 Legnagyobb mértékben Joüon, P. – Muraoka, T., *A Grammar of Biblical Hebrew I–II.*, Róma, PIB, 1993² leíró nyelvtanára támaszkodik. Erről nemcsak a számos hivatkozás tanúskodik a tankönyvben, hanem az a megállapítás is, amelyet a szerző az *V. Szakirodalom ajánló* című fejezetben tesz: „Tudományos közmegegyezés szerint a legjobb leíró nyelvtannak számít” (341).
- 2 Nota bene: a 36. oldalon véletlenül kimaradt a „klasszikus” jelző a prózára jellemző igehasználattal előtt, csupán a „kései” van feltüntetve, de a 37. oldalon már helyesen, a klasszikus korszak sajátosságainál visszautalás történik a táblázatra, egyértelművé téve ezzel a helyzetet.
- 3 Kiegészítésképpen: a 37. oldalon a klasszikus sajátosságok felsorolásakor, az E/1. ׀- végződésű igealaknál szükséges volna beiktatni az „állandósulása” kifejezést, hiszen vélhetően a korábbi E/2. nn. végződéssel való egybeesés kiküszöbölése, a *grammatikai homonima* elkerülése motiválhatta vagy gyorsíthatta meg a szuffixum E/1.-ben való állandósulását a korszakra.
- 4 Amellett, hogy didaktikai szempontból kiváló a héber nyelvi jelenségeket a magyarral összevetni, óvatosan bánnék a héber nyelvújítás és a magyar nyelvújítás közti párhuzamítéssel (46., 97. jegyzet). Ez utóbbi ugyanis olyan újítás volt, amely egy konkrét nyelvközösséghez köthető, évszázadok óta folyamatosan használt nyelvben, elsősorban is annak a szókincsében idézett elő változtatásokat, tehát nem a „semiből”, vagy „majdnem a semiből” (azaz behatárolható társadalmi-nyelvközösségi háttér, élő nyelvhasználat nélkül stb.) teremtett.
- 5 Lásd *Megjegyzések az összekavarható betűkhöz* (68).
- 6 Pl. „Mit mond a hólem pont, ha diakritikus pont mellé kerül? (Sinen vagyunk...)” (86).
- 7 Lásd az 59. oldalon a כ/ב kapcsán, amelynek az akadémiai és nyomán a protestáns teológiai ejtése: [b], a tudománygyetemen tanított, szefárdi kiejtést követő ejtismód azonban: [b/v]; a 62. oldalon a כ/כ kapcsán, amelynek protestáns teológiai ejtése: [k], a tudománygyetemen a megfelelő ejtés: [k/kh]; és végül lásd a 78. oldalon a patah leírását, amelyet a protestáns teológiákon „a”-ként, a tudománygyetemen labiális nyílt „á”-ként ejtünk. Jelen cikkben a szerző könyvében használt átírás szerint említtem a szakkifejezéseket.
- 8 Azon érdemes elgondolkodni, hogy a „gádól hangzó” kifejezés mennyiben állja meg a helyét (vö. 79.), a *gádól* elnevezés ugyanis az írásmódra, azaz nem a hangra, hanem a *betűre* utal.
- 9 Teljesen jogosan. Egyébként elég megnézni az alfejezetcímeket is, máris felmerül az

- átfedések gyanúja: I.1. Az alefbét (a más-salhangzók), I.2. A magánhangzók, valamint: II.1. A mássalhangzók, II.2. A magánhangzók.
- 10 Úgy is mondhatnánk, hogy a feltételezett kiejtéshez éppen a jellemző fonetikai viselkedés nyújt biztos támpontot.
- 11 Hiszen a zárt szótag utáni fonetikai helyzet az, amelyben megjelenik, és ez független a szóhatártól, azaz – hacsak nem követi elválástőjel – az előző szó vége is előző szótagnak minősül, vö. 71., 43. jegyzet.
- 12 Lásd pl. a *dages forte* esetén azt a megjegyzést, hogy „Nem lehet erős dágést írni a torokhangzókba (א ע ה נ), és a ך (rés) hangzóba (...)” (70). Nota bene: véletlenül kimaradt a héber elnevezése: קִּיָּן וְשִׁיָּן
- 13 Nota bene: a virtuális kettőzést indukáló torokhangzók között a ה mellett a ך-et is megnevezném (102.), ahogyan az *Alaktan* fejezetben a határozott névelő kapcsán felsorolt, a virtuális kettőzésben „érintett” hangok között meg is jelenik (123). Ezenkívül az *igeragozásban*, a *verba mediae gutturalist* tárgyaló részben is helyesen, együttesen szerepel a két konzonáns, mint amelyek virtuális kettőzést idéznek elő (230). A *virtuális kettőzés* mellett a *jelzetlen* vagy *jelöletlen kettőzés* fogalmát szoktuk még használni a jelenségre.
- 14 Azzal együtt is, hogy, amint írtam, én ezt az előző fejezetbe illesztettem volna.
- 15 A Philippi-törvénnyel és az *attenuáció* törvényével kapcsolatosan (104), hadd említsek meg egy fontos tanulmányt, amely a piél ígétörzsben megfigyelhető látszólagos vokalizációs anomáliákra derít fényt (vö. 199, 6. megjegyzés) az említett hangtörvények segítségével: Heuhnergard, John, „Historical Phonology and the Hebrew Piél” (1989): Bodin, Walter R. (szerk.), *Linguistics and Biblical Hebrew*, Winona Lake, Eisenbrauns, 1992, 209–229.
- 16 Csak egy jellemző példa: a 126. oldalon a szerző a főnevek felosztásában a jövevényszavak csoportját jelöli meg harmadikként, ennek kapcsán P. V. Mankowski, *Akkadian Loanwords in Biblical Hebrew*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2000 könyvére hivatkozik. Majd a jövevényszavak és a nyelv mesterséges jellegének összefüggéseit feszegető tudományos vita legfontosabb állomásait mutatja be konkrét művek és a vitában résztvevő személyek megnevezésével – egészen napjainkig (126, 32. jegyzet).
- 17 Nota bene: itt a „jelző” helyett megmaradnék a szófajjelölő „melléknév” kifejezésnél, hiszen a mondatrészi szerep egyáltalán nem korlátozódik a jelzői funkcióra (vö. 145, fent, a melléknév definíciójával – amelyet egyébiránt a magyar mondatrészelemzésnek megfelelően kiegészítenék azzal, hogy az állítmány szerepét is betöltheti).
- 18 Ebben leginkább Even-Shoshan konkordanciájára támaszkodik (pl. 170., 102., 103. jegyzet; 171., 104., 105. jegyzet stb.). Even-Shoshan, *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible, Hebrew and Aramaic, Roots, Words, Proper Names Phrases and Synonyms*, Jerusalem, Kiryat Sefer, 1989². Vö. „...a tudományos közmegegyezés szerint a legjobb héber konkordancia ma a világon” (*V. Szakirodalom ajánló*, 346).
- 19 Bár derék és egyenes dolog, hogy a szerző a magyar agglutináló nyelv terminusait ülteti át a flektáló héber affixumainak az elnevezésére, ezzel is közelebb hozva a két nyelvet egymáshoz, én éppen a birtokos szuffixumok kapcsán nem használnám a „rag” kifejezést, ugyanis a magyarban „jel”-nek minősül e toldalék, konkrétan: birtokos személyjelnek, hiszen tovább toldalékolható, amelyet egyetlen „rag” esetben sem lehet megtenni.
- 20 A szerző vélhetően tudatosan kertili a *statív* megnevezést erre a csoportra, hiszen a kifejezés valóban nemigen honosodott meg, ritkán alkalmazott a magyar nyelvészeti terminológiában. A *transzítív-intranszítív* oppozíció ugyanakkor félrevezető, pusztán az igék tárgy-as-tárgyatlan természetére utal, és ha csak a 215. oldalon lévő „megtanulandó erős igék” táblázatát tekintjük is (de természetesen érdemes az összes táblázatot végignézni ebből a szemszögből), nyilvánvaló, hogy a *transzítív-intranszítív* terminusokkal nem tudjuk lefedni az alaki viselkedéshez is társuló sajátos szemantikai természetet. A *statív* ezzel szemben magában foglalja azt, hogy az ige állapotot, tulajdonságot fejez ki, mind alaki, mind jelentéstani értelemben melléknévi jelleget tükröz.
- 21 Természetesen itt arra utalok, hogy Egeresi László Sándor Gesenius tekintélyére hivatkozva használja a hármas: gutturális ige – gyenge ige – többszörösen gyenge ige felosztást, illetve az alkategorizáció tekintetében is Gesenius rendszerezése a mérvadó számára. S Gesenius a legfőbb tekintély az imperfectumi és az imperativusi alakok infinitivusból kiinduló levezetésében is (vö. 192).
- 22 Lásd pl. a ךֿ igék összepárosítására irányuló (242), a punktálandó (pl. 242, 262) vagy a gyökhöz a jelentés hozzárendelését feladatul adó (270) gyakorlatokat.
- 23 Nota bene, a pusztán ragozott forma helyett egy-egy esetben jó volna egyéb ismérvet is feltüntetni a zárójelben. Pl. a magyarul jelen idővel megadott igék esetén: hogy participiumot vagy imperfectumot fednek-e, hiszen néhol jövő idejű ige is szerepel magyar megfelelőként (275, 8. gyak.), illetve néhol múlt idejű ige esetén előfordul a pontosítás (vö. 271, 15. gyak.).
- 24 Jenni, E., *Das hebräische Pi'el. Syntaktisch-semasiologische Untersuchung einer Verbalform im Alten Testament*, Zürich, EVZ, 1968, 275–278.
- 25 Vö. 185, 19. jegyzet.
- 26 Már szinte tudományos konszenzus övezi ezt a megállapítást, vö. Arnold, Bill T. – Choi, John H., *A Guide to Biblical Hebrew Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 42, 18. jegyzet. A tankönyvszerzők a piélben egyenesen a héber ígétörzsrendszer kulcsát látják (43), s szerintük a „szenvedő árnyalatú faktitivitás” – a melléknévvel körülírható állapot okozása, előidézése – a központi magvát adja annak a szemantikai mezőnek, amely a piél általi akciómínőség(ek) köré vonható (194). Lásd továbbá Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael [Patrick], *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Eisenbrauns, 1990, 343–361. Seow gyakorlati nyelvtanában (Seow, C. L., *A Grammar for Biblical Hebrew*, Nashville, Abingdon Press, 1995²) ugyancsak axiómaként indul ki a faktitiv fogalmi természetből (174). Nota bene, sem Arnold és Choi, sem pedig Seow nem vetik el a piél intenzív jelentését.
- 27 Mivel a faktitiv-kauzatív ellentétpárt Egeresi László Sándor magyar példákkal nem igazán tudja megjeleníteni (vö. 185, 20. jegyzet), hadd idézzem Abaffy Erzsébet definícióját és példáit. Általában faktitiv (= tétető) ige esetén indirekt a tárgy, azaz nem az alany cselekvése irányul a tárgyra, kauzatív (= okozó) esetén direkt, azaz az alany hatása közvetlen. S a pontos szabály: indirekt tárgyú szerkesztés esetén, ha az alapszó cselekvő tárgy-as ige, a származékszó faktitiv, pl. *ásat* (idő-egymásutániságot feltételez), ha az alapszó ún. automatikus tárgy-as ige, a származékszó kauzatív, pl. *sejtet* (ez egyidejűséget jelent). Direkt tárgy esetén, ha az alapszó történést kifejező mediális tárgy-as ige vagy melléknév, a származékszó kauzatív, pl. *fogyaszt* (egyidejűség), ha az alapszó cselekvő tárgy-as ige, a származékszó faktitiv, pl. *szalajt* (idő-egymásutániság).
- 28 Annál is inkább, mert a *szilliq* és az *atnah* kötelező tananyag (vö. 94).
- 29 Hiszen az igeragozás során az igékhez járuló szuffixumok is „igei szuffixumok”. Ez a kifejezés nem árulkodik sem a pontos alaktani, sem pedig a mondatrészi szerepről. A tárgyi szuffixum elnevezés azonban pontosan jelzi a mondatban betöltött funkciót, és önálló terminusként alkalmas arra, hogy implikálja az alaktani-formai eltérést az igeragozás ragjaitól. S különben is, a tárgyi szuffixum alakilag éppen hogy a névszói „ragozás” szuffixumaival érintkezik inkább (bár valamennyi szuffixum közös eredője a személyes névmásokban keresendő).

Ferenczi Attila, *Vergilius harmadik évezrede (Electa)*, Gondolat, Budapest, 2010, 170 oldal, 2700 Ft.

„Új évezred felé”

Nem hiszem, hogy a klasszika-filológusokon kívül manapság más is olvasgatóna Vergilius *Aeneis*-ét. Pedig bizonyára mindannyian tudjuk, hogy Vergilius a római költészet egyik legnagyobb alakja, hogy milyen nagy hatással volt például a magyar irodalomra Zrínyitől Radnótiig (és tovább). De valahogy nem olvasgatjuk. Még a gimnáziumban is legfeljebb egy-egy elszántabb magyartanár tanít tőle valamit – legfeljebb egy eklogát. Mondjuk a negyediket, mert az a termékeny félreértés, amely Vergiliust csaknem keresztény költővé avatta, jól jön majd Danténál, vagy a kilencediket, mert azt Radnóti fordította, és milyen izgalmas, ahogy szándékosan aktualizálja a szöveget („a Mars dárdái ropognak”), vagy épp – mint én szoktam – az elsőt, mert abban olyan jól látható, hogy az ekloga beszélői ellentétes állásponton vannak, egyikük dicséri az ifjú istent (Augustust), a másikuk viszont azt meséli el, hogy űzték el a földjéről (természetesen nem mondva ki, hogy Augustus veteránjai).

Szóval, nem olvassuk az *Aeneist*. Vajon miért? Nem állítom, hogy a mai értelmiség nagyon sűrűn fordulna az antikokhoz, de talán az *Iliast* vagy Catullus verseit olykor leveszi a polcról. Időnként Platón is. De az *Aeneist* nem.

Talán azért, mert amikor hallott róla, úgy emlegették neki, hogy ez az a mű, amelynek fő célkitűzése Augustus uralmának legitimálása, Aeneas pedig – Augustus istenektől leszármazott őse – tulajdonképpen Augustus ideálfigurája, sőt a hatodik énekben – jóslat formájában – megjelenik Augustus maga is, mint Róma újateremtője... Szóval, mintha Augustus diszkreditálta volna az *Aeneist*. Mert a 21. századi olvasó – általában – nem nagyon szereti a diktátorokat, monarchákat, princepeket meg ilyeneket, és még ennél is kevésbé az olyan költőket, akik dicsőítik őket. Itt Magyarországon különösen csak az olyan költőnek van renoméja, aki szembeszáll a hatalommal. Petőfi – az igen (elvégre azt írta, hogy „Akasszátok föl a királyokat!”), Arany meg csak sunnyogott ott Nagykörsön, legfeljebb az asztalfióknak írta *A walesi bárdokat*...

Ennek a hagyományos értelmezésnek a felidézésével indítja könyvét Ferenczi Attila is, sőt – kiváló poentírozással – egyenesen azzal a jelenettel, hogy Musolini 1930-ban hogyan ünnepelte Vergilius születésének 2000. évfordulóját, saját rendszere ideológiai alapjául téve meg a szerencsétlen mantovai költőt. A bevezetés további részében aztán részleteiben is megismerjük a Vergilius-recepció történetét ezt a „vezérelvű”, „birodalmi” vonulatát, amely természetesen korábbi ennél a kirívó példánál, valamint azt is, hogy a 20. században először hogyan vált ez a típusú értelmezés – a szerző kedves szavával – „vállalhatatlanná”, és hogyan születtek meg más, új próbálkozások arra, hogy talán mégse öntsük ki a fürdővízzel a gyereket, hogy találjunk olyan szempontokat, amelyek ezt a hatalmas művet (hiszen csaknem kétezer évig annak tartották – talán nem véletlenül) a magunk számára újra érdekessé, relevánssá, némi szójátékkal: revelánssá, új felfedezéseket kínálóná tegyék.

Ferenczi Attila könyvének első, nagyobb része először a recepciótörténettel ismertet meg bennünket, megvilágítja, hogy milyen módon alakult ki az az „imperiumközpontú” olvasat, amely ma is gátolja tisztánlátásunkat (sőt, egyáltalán érdeklődésünket is visszatartja) az *Aeneisszel* kapcsolatban. A továbbiakban négy motívum újszerű vizsgálatával foglalkozik, azt elemzi, hogy a Vergilius-szövegben levő ellentmondások milyen kérdéseket vetnek fel.

Palinurus történetének két változata – amelyek egymásnak ellentmondóan mesélik el a hős (Aeneas hajójának kormányosa) halálát, az ötödik ének végén, illetve a hatodik ének elején található, tehát meglehetősen közel egymáshoz. Ferenczi Attila arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az eljárás Vergilius sajátos trükkje: az egymásnak ellentmondó történetvariánsok segítségével a költő azt a kérdést teszi fel, hogy „elbeszélhető-e egyáltalán az események”. Hasonló módon teszi kétségessé önnön elbeszélését Vergilius az aranyággal kapcsolatban (melynek önként kellene Aeneas kezébe pottyannia, de ehelyett „vonakodik”), illetve az álmok kapuinak történetében: miután Aeneas meglátta a híres, birodalmat és aranykort ígérő jóslatot, a hazug álmok kapuján át távozik az alvilágból. Különösen érdekes ebben a fejezetben az a rész, amelyben a szerző Vergiliusnak a képzőművészeti al-

kotásokat leíró, illetve azokat a szemlélő által értelmező-félreértelmező módszeréről ír. Itt már a szöveg sokszoros áttételeivel találkozunk, amelyek nemcsak „metaszöveget” alkotnak, hanem egyenesen – hogy kissé tudományoskodón fejezzem ki magam – „metakérdéseket” vetnek fel, a leírt műalkotás, a szemlélő hős értelmezése (félreértelmezése), a műben ezeknek a jeleneteknek az egymásra vonatkozása, az olvasónak a szöveg egyes részeivel és a szöveg egészével való kapcsolata csakugyan „elmondhatatlan szövevényt” alkot.

A második rész az elbeszélői technikák felől közelít a műhöz. A hős nézőpontja, a történet nézőpontja, a befogadó nézőpontja folytonosan distanciában van egymással, és – talán ez a rész legérdekesebb tanulsága – nincs egységes, állandó elbeszélői nézőpont, amely rendezné ezeket az ellentmondásokat. Itt fogalmazódik meg az a gyanú, hogy mintha épp ez lenne a vergiliusi módszer célja, legalábbis az egyik költői szándék: az ismeretelméleti székszis felmutatása.

A harmadik – ismét hosszabb – rész a jövődől római történelem, a birodalmi dimenzió szempontjából vizsgálja a mű néhány részletét. Amikor idáig eljutottunk a könyvben, ezek a jelenetek, illetve a jelenetekből kibontakozó „szomorú, véres és nyomasztó történet” tulajdonképpen már azt is érthetlenné teszi az olvasó számára, hogy hogyan lehetett az *Aeneist* az augustusi hatalmat legitimáló költői alkotásként olvasni. Különös kérdés tesz fel a szerző az elemzés utolsó részében: „Van-e vége az *Aeneis*nek?”. Ez a kérdés mintha kitágulna, és a mű egészére is rávetülne: miféle szerkezete van ennek az eposznak, leírható-e egyáltalán ez a szerkezet, vagy olyan, mint valamiféle többdimenziós mátrix, amelynek elemei mindenhol kapcsolatban vannak egymással, és éppen ez a folytonos kapcsolat, a szöveg részeinek egymás tükrében való állandó átértelmeződése adja a mű koherenciáját, amely létező ugyan, de pillanatról pillanatra változó.

Ferenczi Attila könyve képes olyan új olvasási stratégiát kínálni nekünk, amely a 21. század műértelmezési módszereivel valami olyan szivárványt lobbanthat fel az olvasó előtt a könyvtárpalcok szürke porába száműzött *Aeneis*ben, amely nem kevésbé gyönyörködtető szellemi élmény, nem kevésbé izgalmas irodalmi nyomozás, mint a korunk legnagyobb műalkotásaival való párbeszéd.

Imre Flóra

Megjelent az *Aetas* történettudományi folyóirat 2010/4. száma

Rendszerváltozás és történetírás

Romsics Ignác: A magyar történetírás intézményei és fórumai

Gyáni Gábor: A hazai történetírás nemzetközi beágyazottsága – egykor és most

Veszprémy László: A helyét kereső hadtörténetírás: nemzetközi és hazai tapasztalatok

Hunyadi Zsolt: Az Óperencián innen és túl: a hazai középkor-történetírás nemzetközi beágyazottsága

Korok és korszakolás a történetírásban

Kisantal Tamás: Korszakok léteznek – hogyan lehetségesek? Korszakfogalom és korszakolás a történetírásban

Kövér György: Aetates Aetatum

Galamb György: Korszakolás és narratívák: a középkor esete

Czoch Gábor: A periodizáció problémái és a francia történetírás

Tomka Béla: A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról: a „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”

Kerekasztal-beszélgetés

Diákfolyóiratok a rendszerváltozás előestéjén és azután (résztevők: Bárdi Nándor, Belavics István, Gyurgyák János, Szilágyi Márton, Takáts József, Valuch Tibor)

Bemutatjuk Ewa Domanska lengyel történészt

Ewa Domanska: Az ellen-történetírás mint az elnyomottak ideológiája (Reflexiók az új humántudományok Múlt-képéről)

A folyóirat megrendelhető, illetve előfizethető
a szerkesztőség címén.

Éves előfizetői ár: 3600 Ft (tartalmazza a postaköltséget)

Egy szám ára megrendelőknél: 900 Ft + postaköltség

Egy szám könyvesbolti ára: 1000 Ft

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179

<http://www.aetas.hu>

aetas@mail.u-szeged.hu